

ШЫН

Ниитилел-политиктиг солун
Солун 1925 чылдың август 31-де үнүп эгелээн

№ 22 (16084) ♦ 1999 чылдың март 23, вторник ♦ Ат салган шагы ♦ Садар өртэ 1 рубль 50 коп. 23.40

Отчет талазы-биле Чазак кежигүнүгө сөс ДЕТКИМЧЕ, ДУЗАЗЫ БИСКЕ ХЕРЕК

1998 чылда республиканын ИХЯ-ның системазы бөдүүн эвес, ынчалза-даа үрө-түндүлдиг үени эрткен. Корум-чурумну тудар болгаш кем-херек үүлгедикши киинери-биле демисел талазы-биле иштиги херектер органнын чорудуп турар ажилын массалыг информация чепсектеринге долу ажилгаар сорулганы бистин мурунуска тургускан. Бо-лаарга, мында нарын чүве чок-даа ышкаш сагындырар. Херек кырында ындыг эвес болду. Бис доктаамал өөренип, профессионал мереже-ликти бидип, психоло-гиянын чачылдарына, амгы үенин коммунистиялары-ның чанына өөренип уруга таварышкан бис. Бо дээрге, үенин негелдери, чүге дизе, чогуу-на харын милиция бөдүүн кижилерге чок бооп турары-биле чөпшээрер боор силер. Амгылардын бүгү негелдеринге өөренип турар бис.

Эрткен чылын эмчилер-нин, башкыларын, аныктар херектеринин талазы-биле комитеттин ажилдакчыларын, чогадыкчы интеллигенциянын орту-зунга хой-ниитини бодалын илередири-биле айтырлар салырымыска, оларын 46,6 хуузу милиция ажилдакчыларын ажилын чүгээр, а 37 хуузу багы деп дем-делгезен. Бо саннар бисти бодалдырган.

Эрткен чылын ИХЯ-га ха-маатылардан 1514 дилегер, оон иштинде бижимел 710 чагаа келген. Практикадан алырга, кирип турар дилег, чагааларын көвүдөп турар чылдагыны — хамаатылар-нын амгылар деңгээлине бөдүүн эвес социал-эконо-миктиг байдалдарын сал-дары бооп турар. Республика чурттакчыларын мал оор-лаашкынына, хоойлуга чо-рүштүр арга салып турары-га хамаарышкан хоомдал-лары чөптүг. Ийи чагаанын бирээзи-ле ажилда эрен-гейлээшкенин, кеземче херектерин үндөзүн чокка соксатканын, шын эвес туруп, бажынаанын, то-даргай херектерин илереди-ринге, дуза кадарыны, бу-руулугларга харысалга оонарын дугайында бооп турар.

1998 чылда бот составтан, оларын өг-бүлдеринден, иштиги херектер органнын пенсионерлеринден шалыны төлөвүн, чурттаар

бажын бербей, социал ай-тырларын чогуур үезинде шипиртпелейн, ажилдак-чыларын үндөзүн чокка ажилдан үндүрүп турарын дугайында кирген чагаалар дүвүрелди болдурган. Иш-тин херектер килдиктерин ажилдакчылары хоойлуга-дуганы хажыдып турарын дугайында 94 чагаа хамаа-рыштыр хемчеглерин алган. Бо хоумалдарже улуг ки-чээгенин угландырып турар бис.

ТР-нин ИХЯ-ның удуртул-газы хамаатыларын хууда хүлээп алырыны кичээ-гейин угландырган. Хамаа-тыларын ИХЯ-да, чоңуң чурттап турар черлерин аайы-биле албан, органи-зация черлеринде хүлээп ап турар. Дыштанар, байрлал хүнеринде ИХЯ-ның удур-тулганын харысалгалыг ажилдакчылары хүлээп алышынын чорудуп келген. Эрткен чылын ИХЯ-ның удур-тукчулары 804 кижини хүлээп алган.

НОГУМ-НА ХАРЫН МИЛИЦИЯ БӨДҮҮН КИЖИ-ЛЕРГЕ ЧОК БОП. ТУРАРЫ-БИЛЕ ЧӨПШЭЭРЕЖИР БООР СИЛЕР. АМЫДЫРАЛДЫН БҮГҮ НЕГЕЛДЕ-ЛЕРИНГЕ ӨӨРЕНИП ТУРА БИС.

201 таварылганы илереткен, 28820 литр спирити хураап алган.

Бо ажилга Бай-Тайга, Ба-рыш-Хемчик, Чөөн-Хемчик, Чеди-Хөл кожууннарын шагдаа килдиктерин на-чальниктери эки ажилдаа, а Кызыл, Өвүр, Эрзин, Сүт-Хөл, Монгун-Тайга кожуу-нарын иштиги херектер органнын начальники сула ажилдаа, чавыс көргү-зүлгери дээш, оларын шыгыны айткан. Милиция-нын ушасток инспекторлары эрткен чылын 1590 арагыча профилактика ажилын чоруткан, бажынаарын бөдүлгөжип арагаларына берип турган 109 кижини илереткен.

Арагычтарын аразында өлүм-чидим хой. Бажына-рынга арагалар соонда, ашактар, калайлар, адалар болгаш уруглары өлүрүп турар. Арагалашкына алыс-кан, назы чөптөн 398 кижиге эрткен чылын кем-херек үүл-геткен. Тожу, Өвүр, Каа-Хем кожууннара назы чөптөн-нер хойу-биле арагалал тур-ар. Ажил чоктарын үүлгет-кен херектерин хуу-биле алырга: Сүт-Хөлге — 90,3 хуу, Эрзинге — 79,3, Мон-гун-Тайгага — 75, Өвүрге — 70,1, Кунгуртуга — 84,6 хуу болган.

Наркомания айтыры бисти дүвүрелди турар. Нарко-тиктерге хергелел калбарып, олче аныктар хандып турар.

Организастан кем-херек үүлгедикшин келереп бар чыдар. Республикада орга-низастан кем-херек үүлгедикшин чангыс черге тур-байн, доктаамал өзүп, хеви-рин өскөртүп, чаа шынарже шилчип турар. Кем-херек

аар кемдээшкенин кара өжөгээр чедирери — 10,3, дээрбечи халдаашкынар — 26,7, өнүч оорлаары — 8,6 хуу кызырылган. Эрткен чы-лын орук-транспорт шим-чээшкенин 275 авария бол-ган, анаа 116 кижиге өлгөн, 314 кижиге балыланган. Эзирки чолаачылар 85 авария кыл-ган. Орук шимчээшкенин инициз-биле 50237 хажы-дышкынын инспекторлар илереткен.

Яны-бүрү өрттерге 22 ки-жи, оон иштинде 2 уруг ол-гон. Оларнын хой нуруузу эзириктер. Өрттерден мате-риалдыг когарал 3054232 рубль болган. Республикага 649, Кызылга — 346 өрт болган. 1998—2001 чылдарда өрттерден айыл чок болуру-нуң болгаш социал камга-лалдын тускай программаны ажилдап кылган.

Шагдаа хептиг үүлгедикши — ийи дакыр үүлгедикши. Бистин хүрээленисте бүгү-ле ажил эки эвес. Иштиги херектер органнын ажилдакчыларын чепсес ажилын дугайында 46 бил-диришкенин, хоумдалды алган бис. 27-билдиришкени бадыткаттыган. 26 ажил-дакчыны ажилдан үндүр-ген. Эрткен чылын шагдаа ажилдакчылары 34 кем-херек үүлгеткен, 36 ажилдакчыны кеземче херээнге кирген. Барыш-Хемчик, Каа-Хем, Бии-Хем, Эрзин кожуу-нарын шагдаа килдиктери-нин, Кызылда иштиги хе-ректер эргелелин ажил-дакчылары хой хажыдыш-кынын үүлгеткен.

Бир талазында, экономика-ны чогуумчудуп, амгылар байдалдарын экижидер, ийи талазында, иштиги херектер органнын кууженишкени-нин улгаттыры криминал байдалга контрольдү тургу-зуп болур. Бо сорулгаларын шипиртпелдээр эрге-чагы-ранны бүгү структуралары-нын, чер-черде бот-башкар-лга органнын деткимче, хамаатыларын дузазы биске херек. Хамаатыларын амгыларын айыл чок болурун камгалаар чагай сорулга бисти каттыштыр.

СЕРГЕЙ МОНГУШ, ТР-нің ИХЯ-ның сайды, милицияның генерал-майору.

Россиянын девискээринде, ылангыя Тывада солун-сет-күүл сөөлгү он чылда эн хойу-биле үнүп эгелээн. Оон ат-бажы, уг-шин библиоте-каларда ном-сан дег көвү-дээн. Картотекалар, айтык-чыларнын хой сүмелери, тускай дептерлер чокта хе-реглезен солун-сеткүүлү шилип, чагыдып алыры чинк эвес апарганын РФ-тин Поч-та харылаазынын Тывада эргелелин начальниги Га-лина Насюрюн чагыдып алык-чылар, харылаачылар, со-луннар-сеткүүлдерин кол-редакторларынын, төлээ-леринин ужурашышкыны-га демделгезен.

Чагыдып алыкчынын хү-нүгө улуг, анык, элээди назынылгар барык байыр-далга дег келген. Бо болуш-кун солун-сеткүүлүн бир онзагай хүнү болган. Ном-чукчулар бодунуң ынак солуннарын ынчан ЭН ЧИИК ӨРТЕКТЕР-БИЛЕ ЧАГЫДЫП АЛГАН. Ийги кааттын фойези рекла-ма, делгелгелер, хана солунна-биле шиметтинген.

Номчукчуларын, редак-торларын ужурашышкыны бот-боттарын эки бидчир, ижин-кара чок байдалга эрткен. Тывада Журналистер эвилелинин баштаар черинин даргазы Артык Ховалыг анаа, ылангыя тыва дил кырында үнүп турар солун-сеткүүл-дерин эрге-ажыктарын кам-галаар талазы-биле респу-бликанын журналистеринин туружун быжы-биле кам-галап, кол редакторлап ту-рары “Эне сөзү” солунун, “Кадын” сеткүүлүн дугайын кысказы-биле номчукчуларга

соңууртаткан. Ылангыя “Ка-дын” сеткүүлү үш дил кы-рында үнүп турар. Бо сет-күүлү тыва чоңуң байлак төөгүзүн, культуразын даш-тыкы чурттарга танышты-рары-биле англи дил кы-рында база үнүп турарын номчукчуларга соңуур-гаткан.

“Шынны” номчукчулары солун-сеткүүл чагыдыкчы-зынын хүнүгө база хойу-би-ле келген. Олар солунун тиражын көвүдөдир, ном-чукчуларын эрге-ажык-тарын камгалаар талазы-биле арга-сүмелерин берген, санал-ооналарын каткан. Кол редакторлар, төлээлер чагы-дыкчыларын айтырлар-гына харыларын берген, арга-сүмелерин хүлээп ал-ган.

Харылаа ажилдакчылары, редакторлар солун-сеткүүл-дерин хой бижидип алган-нарга шаңнал белектерин тысып, чагай кузээшкени-нин илереткен.

Арапчор ОКСҮР.

ДЭЭДИ ХУРАЛДЫҢ ДЕПУТАТТАРЫНГА

Дээди Хуралдын хүндүлүг депутаттары!

Бүгү-россиянын “Яблоко” нитилел организациынын девискээр аайы-биле салбы-ры болгаш “Депшиле дээш” нитилел-политиктиг органи-зация хоойлугуудалганы каржызы-биле хажыдып, саң-хөөнү булап, албан-хүлээл-гезин соора ажиллап, Кызыл хооранын бюджетинге улуг каражаны чедирип, чоң орту-зунга дүшкүрүг чоруткун күштелирин болдуруп, рес-

публикада болгаш найы сыдалда социал-экономиктиг байдалдын дугайын хоорай-жыларга соора дындадып, ТР-нин Чазан хоорай чагыр-газына улуг тургузуп турары дээш, Кызыл хоорай чагыр-газынын даргазы Александр Юрьевич Кашинни албан-дужаалындан дүжүр дуга-йында меделел чагааны ТР-нин Дээди Хуралына үш ай бурунгар кийрген.

“Яблоко” болгаш “Депши-ле дээш” организациаларын

меделелинге каттышпы-шаан, Кызыл хоорай чагыр-газынын даргазы А. Ю. Ка-шинни албан-дужаалындан дүжүр дугайында айты-рыгны дүргөн чугаалажып көөрүн диледивис

РФКП-нің Тыва рескомунун бирги секретары Б. С. НУРСАТ БУУН-ның политкүсүмунун даргазы Б. Т. САНЧИ.

Эртем-техникада чаа чүүлдер ТЫВАДА — МУЛЬТИМЕДИА

Харылаанын бүгү делегей-де шагда сайзыраан хевир мультимедиа деп чаа техно-логиянын бистин Тывада ки-рип эгелээни республика-выстын эртем-техниктиг сайзыралыга база бир бу-рунгар базым болган дээрзи чүгээжик. Мультимедиа ча-гыс хүн тургустун бөдүүн чүве эвес болгай, ынчангаш бо ажилда кылып алырыга чангыс хүнүн эвес белетке-ли негеттинген дээрзи бил-дигир. Бүдүн чылдын ду-гузунда ажил-херекти чуга-лажышкынар, органи-зацияг ажилдар Москва-биле чоруттунуп турган. Ажык акционер нитилел “Рос-телеком”-биле улуг ажилдын түннелинде, мультимедиа бистин республикада Чөөн

Сибирин хоорайларын дугаарында тургустунганы бо.

Спутник харылаазынын беш метр диаметриг тавак деңгээлинде “Ростелеком-нун” Красноярскиде салбы-рыннын төлээлери тургустун берген. Мультимедиа, бир дугаарында, Президент Ш. Д. Ооржактын ажилын кабинетинде тургускан. Оон дузазы-биле бистин Президентини моон сонгар Россиянын бе-жен хоорайы-биле дорт хар-ылдажып болур. Оон компютер хары угда дорт хоорай-биле коштуна бээр, а экранда харылажып турар кижилерин дриг боттары көстүп келир. Солунна аа!

Бо бүгүн дугайында мультимедиа тургусчуп

турган “Ростелекомнун” төлээлери Михаил Тищенко, Сергей Мамруков, Михаил Богоявленский болгаш “Рос-харылаанформ” бодурул-генин даргазы Дмитрий Дон-гак журналистерге чугаалап берип, мультимедиа ажил-ын көргүзүп бергенир.

Надежда ЭРГЕП.

ЧУРУКТА. ТР-нің Прези-денти Ш. Д. Ооржактын ажилдар өрээлинде мульти-медиа деп чаа дериг-херек-селди Красноярскиде ча-латтырып келген инженерлер Сергей Мамруков, Михаил Богоявленский оларнын эп-тет, кылып турары

тырттырган чуруу.

ДЕПУТАТТАР — КОЛЛЕКТИВТЕРДЕ АЖЫЛЫ-БИЛЕ ТАНЫШТЫРГАН

Тыва Республиканын Дээди Хуралынын Даргазы Ш. В. Кара-оол эрткен четтерге Тыва Республиканын Күрүнүн кайылы комитетинин ажилдакчылары-биле ужурашкан.

Анаа ол Тыва Республи-канын Дээди Хуралынын эр-тен уелерде кылып чоруткан ажилдарынның өтөдү-биле таныштырган. Амгы уеле пар-ламентинде 7 комиссия док-таамал ажилдап турар. Депу-таттарын нити саны ам 22 кижиге. Ындыг-да болза Пар-ламент бүгү талазы-биле долу күштүг ажилдап, доктаал-дары болгаш хоойлуларын сайгарып келген. Чазак кежи-гүннерин бадылар талазы-биле ажил чоруп турар.

Амгы уеле төлээлекчилер-нин Тус чер хуралдары ко-жуун бүрүзүнде тургустун-

ган, оларнын чамдызы ажи-лын элээн шуудалы берген. Оларнын дорт киржилгези-биле өөредилгелер семинары организастан эрттирген.

Ужуражылга үезинде Ш. Кара-оол хоорайдан депу-таттарын сонгурунга хамаа-рыштыр элээн доктаап, анаа сонгукчуларын кичээгенин хаара туруп, организастан чугулап көөрүн айткан.

Парламентинин чаа дарга-зы кайылы ажилдакчылары-биле баштайгы удаа ужура-жып тура, бодунуң намырын, каяа-каа өөренип, ажилдап чоразын кысказы-биле чу-

таалазы-биле кол эмчи Ондар илелдик кылган.

Оон ангыда, чаа сонгуктан ийи депутаттын бүрүн эрге-лерин бадылаан.

Хуралын ажилында Дээди Хуралдын депутаты Ч. Сагды киришкен.

Бистин корр.

Тыва Республиканын Чазанын 1998 чылдың декабрь 22-де № 846 доктаалына немелделер кириер дугайында
ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫН
ЧАЗАНЫН ДОКТААЛЫ

1999 чылдың март 10 № 127
Кызыл хоорай

Тыва Республи-канын Чазанын доктаадыры болза:

Тыва Республи-канын Чазанын 1998 чылдың де-кабрь 22-де хүлээп алганы болгаш бадылааны № 846 доктаалында көр-ген, боттарынын ажыл-чорудул-газынын болгаш турар черлеринин онзагай байдал-дары-биле чон-биле акша санажыл-галарын контроль-касса машиналарын ажыглавайн чорудар хереклек-

Тыва Республиканын Чазанын 1999 чылдың март 10-да № 127 доктаалы-биле бадылаан.
ЧОН-БИЛЕ АКША САНАЖЫЛАРЫН
КОНТРОЛЬ-КАССА МАШИНАЛАРЫ АЖЫГЛАВАЙН
АЖЫЛДАП БОЛУР ЧЕРЛЕРНИН НЕМЕЛДЕ
ДАНЗЫЗЫ

№№ Кожпо, сельпо ады	Чурттакчылыг черлерин ады	Чонну хандырып турар черлер
1. Бай-Тайга	Кызыл-Даг, Найрал	Магазин, хлеб бажырап черлер
2. Барыш-Хемчик	Аксы-Барлык Аянгагы Дон-Терезин Чыргакы	Магазин, магазин, магазин
3. Чыраа-Бажы	Хорум-Даг Бора-Тайга Кызыл-Тайга Хор-Тайга	Магазин, магазин, магазин, хлеб бажырап чер
4. Сүт-Хөл	Ак-Даш Чодураа Ленинка Бүрен-Хем Бүрен-Аксы Мерген, Дерзиг-Аксы Акей-Хан	Магазин, магазин, магазин, пекарня
5. Арыг-Узүү	Кызыл-Арыг Мөрен	Магазин, пекарня
6. Бин-Хем	Ак-Эрик Белдир-Арыг Эзбек	Магазин, пекарня
7. Каа-Хем	Сесерлиг Мугур-Аксы	Магазин, пекарня, столовая
8. Балгазын	Кызыл-Даг Ий	Магазин, пекарня
9. Эрзин	Адыр-Кежиг Салдам	Магазин, пекарня
10. Тес-Хем	Эйлиг-Хем	Магазин, пекарня
11. Кызыл хоор-позу		
12. Монгун-Тай-га		
13. Тожу		
14. Улуг-Хем		

Ш. ООРЖАК.

ЭРЕГЕЙ ЧЕМПИОНАТ
Тыва Республиканын бирги чери дээш мячтиг хоккей маргилдаазы Кызыл хоорайга болуп эрткен. Оон дугайында каш сөс бижир бодаан мен.

Барып-барып найыссылаа болуп эрткен улуг хемчээл-диг чемпионат дыка-ла эрен-гей эртти: организастан тон багай, “Тываның 5 чылы” стадионун хоккей ойнаар дожунун шынары шоолуг эвес, ойнаан командаларын судьялаашкыны кошкак, чайгылчак, оюннарнын ойнаар шак-үезин чурумчут-паанындан саадаар, шууга-зынар үнер турду.

Ол маргилдаа улуг байыр-лал шипчилди болуп турбу-же, Тыва Республиканын Куш-культура болгаш туризм талазы-биле күрүнө комите-дин харысалгалыг ажил-дакчылары көзүбелди.

Барып-барып республика чергелиг маргилдаа болган-да, кожууннардан келген ойнакчыларын хүндүлөп, хей-адын колдурп, удуур-чылар, дыштанар, чурттаар черин таарыштырып, алчылар ба-жынаарын өртөк-хеле-зини таарыштыр чугаала-жып бээр арга турган-на боор. Ол талазы-биле көнүс курут. Бистин команда авто-воксалдын дыштанылга өрээ-лине сыннарлажып турду-вус. Өскелер оон-ла дора байдалга таварышкан.

Улуг маргилдааларын ы-чаар боран-саран эрттирге хоумуланчидыр.

Модерн КЫЛЫГ-КАРА. Улуг-Хем кожуунун командазынын ойнакчызы.

Тыва Республиканын бирги чери дээш мячтиг хоккей маргилдаазы Кызыл хоорайга болуп эрткен. Оон дугайында каш сөс бижир бодаан мен.

Барып-барып найыссылаа болуп эрткен улуг хемчээл-диг чемпионат дыка-ла эрен-гей эртти: организастан тон багай, “Тываның 5 чылы” стадионун хоккей ойнаар дожунун шынары шоолуг эвес, ойнаан командаларын судьялаашкыны кошкак, чайгылчак, оюннарнын ойнаар шак-үезин чурумчут-паанындан саадаар, шууга-зынар үнер турду.

Ол маргилдаа улуг байыр-лал шипчилди болуп турбу-же, Тыва Республиканын Куш-культура болгаш туризм талазы-биле күрүнө комите-дин харысалгалыг ажил-дакчылары көзүбелди.

Барып-барып республика чергелиг маргилдаа болган-да, кожууннардан келген ойнакчыларын хүндүлөп, хей-адын колдурп, удуур-чылар, дыштанар, чурттаар черин таарыштырып, алчылар ба-жынаарын өртөк-хеле-зини таарыштыр чугаала-жып бээр арга турган-на боор. Ол талазы-биле көнүс курут. Бистин команда авто-воксалдын дыштанылга өрээ-лине сыннарлажып турду-вус. Өскелер оон-ла дора байдалга таварышкан.

Улуг маргилдааларын ы-чаар боран-саран эрттирге хоумуланчидыр.

Модерн КЫЛЫГ-КАРА. Улуг-Хем кожуунун командазынын ойнакчызы.

ТЕВЕК. ОЛ АЖЫКТЫГ БЕ?

Кызылдын № 9 школа-гимназияга тыва оюннарга хоорай школаларының аразына ажык чемпионнады солун эрткен.

Маргылдаа тевек тевектин беш хевиринге, кажыктаарының үш хевиринге болган. Орта 1, 2, 5, 15 дугаар школалардан ийи-ийи, 9 дугаар школадан — үш, башкылар командазы-биле шупту — 12 команда, 34 кижи киришкен. Команда бүрүзү 4 кижикчи, 1 башкылыг.

№ 9 школа-гимназияның директору В. О. Демур-оол баштадыр ол школаның улусчу езу-чанчылар төвүнүн башкылары С. Ч. Шулуу-Маадыр, А. К. Ооржак, култура төвүнүн башкылары С. Л. Оюн, Б. М. Кенеш, С. К. Ондар, күш-культура башкылары Ш. Ш. Ондар, С. Э. Тараачы, В. Б. Монгуш, башкы А. К. Делгер дээш өскелер-даа бо оюн-тоглааны эрттеринге хынамчалыг белеткенни, улуг күштү үндүргени илден чорду.

Ында ужу-ла бар. Чүге дизе тыва улустун утундуруп бар чыткан езу-чанчыларын катеп эгидер сорулгалыг ажылдап эгелээни-вистен бээр, ур-даа эвес, 6-7-ле хире чыл эрткен болгай. Манаа педагогика эртем-билиш саизырадыр институтун, республиканың нийти билгил школаларының улуг-хуузу улуг. Езу-чанчыларны аныяк-өскенниң аразына тардарын, өөредирин улусчу педагогиканың кол сорулгаларының бирээни деп турар. Чонун шимчентир, анаа-даа оюннары, спорттун хевирлери, дыштанар аргалар оон күш-шылдыр культуразының кижээ-дир. Оон иштинде шимчентир оюннар кижинин угаан-медерелин, мага-бодун, өкпе-бар, чүрек, хан-дамыр, кара бүүрөктер, бестер ажылын экижидеринге кончуг улуг салдарыг бооп турар. Харын-даа кижинин мөзүшүрайин тургузарына, тура-сруктуг, шыдамык, кызымак, дузаарга, ак сеткилдиг, хүн-

дүлээчел, мал-маган, эт-сеп, эш-өөрүңгө хүндүткелди, сонуургалды хандыкшыдар Чуртунга ынакшыды, ботминнишчинни, чоргааралды кижизидеринге улуг ужу-уткалыг. Тевек тевектинге, кажыктаарына мурнунда бо оюннары тускай саавыр чокка, анаа-ла планнаш, күзелдиг кижилерни кириштирип турган болза, бо улаада 9 дугаар школа-гимназия үр үеде тускай белеткенни, негелде-саавыр дээш өске-даа документи-лерни белеткеп, кир-жикчилерин болгаш аарык-чыларын культуруг дыштан-нырыңче сагыш салып, органи-настыг эрттирген. Харын-даа эксперт комиссияны база чаалап алган. Оон составына психолог Г. Б. Монгуш (Нийти болгаш проф-фессинал өөредилге черлеринин яамызының оралакчы сайыды), ТР-нин Күш-культура, спорт болгаш туризм талазы-биле күүне комите-динин даргасының оралакчы В. С. Биче-оол база ме-ни чалаан (өске ийи эксперт, эмчи, балетмейстер кээп шыдааан).

Бичин болдарын тевек те-верин магададымыс. Кайгам-чык мергежээ оолдар бар-дыр. Тевектээр идиктери арай таарымча чок болду, чүге ди-же майыктааштарлыг, а ола-рының улунунун кыдыг кадыг, үндүрүк шыйгырларлыг, катташтыр даараан хөмнер-лиг Тевек анаа деггеш, өск-кээр чаштар ийикпе, азы ышкындырар чорду. Кадыг идик-биле тевектээрин шуут-

ла саавырга айтыр ужуруг Чымчак улунунг, чымчак идиктиг деп аан. Бир эвес ын-дыг идиктиг болган болза, оолдар чеже-даа теп болур хире. Олар таарымча чок идиктиг болза-даа 100 катап тепкеннер хөй болган. Мар-гылдааны узатпас сорулга-биле 100 катап тевекке доктаа-дып турган.

Тевек спорту ажыктыг бе?

Ийе, манаа кандыг-даа мар-гылдаа турбас. Ону тевекке (яныз-бүрү аргаларын ажы-лап) буттун майык, дискек, үттүг-чарын чүстери кончуг ээлгир, шимченгир апаар, оларны тудуштуруп турар тускай сирилдер, эъттер сай-зыраар, чамдык таварылгада калбара берген (плоскотоп-пье) ээңгилээшти эдеринге ажыктыг, ону, чижээлээрге, 1-3 класстың оолдарына өөредип эгелээр күзениң Ол таварылгада тускай мето-дика (арга) херек, ону чо-гаадыр чугула. Шала улгады берген кижилер өйлеп тевек-тээр болза, дискек чүзүн ээлгир болдуруп, оон чамдык аарыларын эмнеп болур. Борта база-ла тускай ше-неде чорудар болза эки.

Буттун дискеткен куду би-чин шыгган эъттерин сай-зырадырарга, оларын сири-лерин быжыктарына тевек оюну кончуг чугула. Те-вектээрин тускай мето-диказын бижири негетинип турар. Ону чоокку ийи чылда университеттин күш-дамыр культуразының болгаш спорт салбырының студентилерин-ге курс ажылы кылдыр би-жилер бис. Ынчаага чамдык улустарын шаанда хөй те-вектээрге, хан сидиктей бээр деп чугаазына хамаарыштыр бодалдыр. Бир эвес тевекти үргүлчүлүг тускай белет-кенип тургаш тевек болза, ка-жан-даа хан келбес. Ол шагда

чок-ла болза, дыка кызыл си-дикти (ханның эвес) улустар хан деп турган чадавас, азы кара бүүрээ аарыг кижин-дыг байдалга кээп болур. Ын-дыг кижин тевек хамаанчок, спорттун кандыг-даа хевир-күн биле дыштанырының сол-чугазын кончуг шын сагыыр болза, спорттун өске-даа хевир-лери-биле бир дөмей кай-гамчык чедикчилерини че-дип ап болур. Сийн-оол Лак-павичинин, школаның өске-даа башкыларының тевекке ТР-нин школалар аразына чемпионнады эрттирген деп турарын деткип, орта чогуур органнар дузалажыр деп иде-гем (Култура яамызы, Спорт комитети, Нийти би-лиг болгаш профессионал өөредилге яамызы).

Тевекти кыжын, чайын-даа теп болур. Харын Наадым хүннеринде тевекке тускай маргылаалар эрттирер бол-за, ол кончуг оолун. Тевек те-веринин анги-ангы хевир-леринге Тываның чемпионун тодаратса чогуур. Улуг-улуг шуулгачыр, чыштар эрт-тирерде, тевекти оолдарга ча-рар тыва тоннары ке-диргеш, көргүзүп кылдыр чоп сонуургалды болбазы? Сөөл-гү олимпиаданың, футболга дөлей чемпионнадының ажы-дыкшынында бир кижи ста-дионну долгандыр футбол ба-чигин бут болгаш баш, эгин-нер дузазын-даа чангыс-даа ооскумнай жонглерлаан көр-гүзүг болган, чараш чораан. Маргылдааның эрттирикчи-

лери “Тергин тевек”, “Тевекбол” деп тевектээр-ринин чаа ийи хевирин чо-гаадып кириген. Тергин те-верин “хостуг тевек” азы “хостуг стиль” дизе таарым-чалыг хевирлиг Чүге дизе ма-наа тевекти канчаар-даа теп болур — анаа теп, чинней аа-рак, майыктын ишти-дашты, бут бажы, харын ээжек тала-зы-биле-даа.

Тевекболда езулуг ха-ны бодалдар, ырак кө-рүшкүн, чогаадыкчы чо-рук бар. Оюнуна ойнаарда, волейбол четкизин оон чагыларына шалага куду талазы дээп турар кылдыр хере тырткаш, узуну 6, дооразы 3,5 метр шөлге ойнаар. Бир команда-ла ийи кижи составтыг. Санны стол теннизи ышкаш кылдыр са-наар, а ойнаар чуруму во-лейболга дөмей.

Бир эвес оюнуна магсалы-биле ойнап эгелээр чүве бол-за, кайгамчык солун деп бил-дим. Чоорту чедер-четпезин эдип, бо оюну черле калбаа-биле ойнаар болза эки, а адын өскээр адаа чогуур Чү-ге дизе “Тевекбол” дээрге ве-вектээр мячик азы тевек-мя-чик хевирлиг кылдыр бил-динер, “бол” (англ. Bass — мяч) дээр, нарын англи сөс-терин ийиги кээр (“фут-бол” — бут-мячик, “во-лейбол” — ужал мячик, “бас-кетбол” — корзина мячик дээр).

Азы “тевекбол” дизе кандыгыл? Оон шөлүнү дооразын 4,5 м. кылдыр улгаттырса чогуур хевирлиг. Кызыл хоорайның школа-чыларын аразына тевекке бир дугаар албан езууну чемпионнадына тилекчи-лерни адаарга мыңдыг.

Анаа чинчеп, далгып тевектинге № 2 школаның өөреникчизи Володя Монгуш бирги черин ээлээр. Ийиги,

үшкү черлерде — № 9 школадан Вася Дендин, Начын Монгуш.

Тергин тевектинге (хос-тут стилге) бирги, ийиги черлери Орлан Чайнаа биле Аяс Дуң-Сагаан (кайызы-даа № 2 школада), үшкүзүн Вася Дендин эжелээр. Тевекболга (тевекоюн) № 9 школа-гимназияның өөреникчилери Байлак Бижи, Шолбан Мон-гуш составтыг бирги коман-дазы тилээр. № 2 школаның ийиги командасы (Болат Бүрбү, Орлан Чайнаа) ийиги черде, 5 дугаар школаның бирги команданың тевек-чилери Айдын Ондар, Шо-ран Бай-Кара үшкү черде болган.

“Тергин тевекчи” деп атты, тускай чемпион кожа-ны Володя Монгушка тывыс-кан.

“Кажыктын тергини” деп атты кожазы-биле кады Аяс Делгер (№ 5 школа) чаалап алган. Судья комиссиязының база эксперт башкыларының чугаазы-биле алырга, кыс уругларның тевекке сонуургалының улуун эскерип чугаалап турдулар. Оон бадаткалы кылдыр 9 дугаар школаның 10 “г” класының өөреникчизи Шенне О-Делик тевекке көргүзүп кылып, хостуг 50 чедир тевек чорду. Мында кандыг-даа багай чүве чок, ха-рын кыс уругларга тевекти өөредир болза, үстүнде адааным эки чүүлдерни олар алыр.

Кажык дугайында бодал-дарны анги бижири күзелим бар.

Херел-оол ООРЖАК, педагогика эртемнеринин доктору, ТКУ-нуң эге өөредилге деканы.

ТОРУТТҮНГЕН ХҮНҮҢ-БИЛЕ

Бистин ававыс, угбавыс, дунмавыс **Зоя Тюлюшова ДАВЫН-ООЛ** бо хүннерде 50 харлаан юбилейин эрттирип турар. Ол ийи кыстын, ийи оолдун ынак авазы, бир чаштын эргим, кырган-авазы Ол Кызылдын эмчи училищезин дооскаш, 30 чылда садикке эмчи сестразы болуп ажылдааш хүндүлүг дыштанылгаче үнгөн.

Ынак киживиске юбилейин таварыштыр байыр чедирбишаан, бичизинден өскүс арткан бистерни бут кырынга тургузуп, егдүр-баштыг кижилер кылып кааны дээш черге чедир мөгөйдвис Эргим ававыска, угбавыска дунмавыска ам-даа үр чыл чурттаарын, бүгү-ле чүүлдерге чүгүле экини күзедивис.

Уруглары Саяна, Сюзана, Самир, Амир, күдээлери Орлан, Артем, Монгуштарын, Давын-оолдарын өг-бүлезинден.

АУКЦИОН

Тыва Республиканың Күрүнениң өңчү комитети 1999 чылдын апрель 1-де дараазында акционер нийтиледерин акцияларын рубльге садар аукционну чорудар.

АН-ниң ады	Чин-гелде ариантазы	Устав езуугар капиталы (руб)	Акция-ның эте ертээ (руб)	Акция-ларның саны
“Тыва хамааты тулуг”	II	19058.0	20	5526
“Тыва авиабүдүрүлге”	II	30085.0	100	3947
“Кызыл септелге тулуг”	II	11641.0	100	3376
“Тыва суг автоматика”	II	66968.0	100	1942
“Кызыл агроцелестуртранс” АТБ	II	5396.0	70	1170
“Кызылдын № 1 АТБ”	I	3852.0	150	500
“№ 2 чүк АТБ-зи”	I	5186.0	300	300
“АТБ-3 “Саяннар”	I	4513.0	150	500
“Ак-Довурак АТБ-зи”	II	12317.0	100	1000
“Тыва мебель”	I	5262.0	100	300
“Спут”	II	1364.0	300	118
“Тыва автотранс”		3053.0	200	1500

Чагыларны 1999 чылдын март 31-ге чедир хүлээп алыр, **адреси** Кызыл хоорай, Ленин кудумчуз 32, кабинет 109, **телефоннары** 3-60-16, 3-63-34.

“Чагыдылга-99”

АШАКТАРЫ ЫНАК БОЛЗА

“Эне сөзү” эки солун
Эптиг, чөптүг, ажык солун.
Авалор дег, ачалор дег
Авыралдыг, чагы сөстүг.
Ашактары ынак болуп,
Акша-хокшул харамнамай,
Хайралдыг “Эне сөзүн”
Кадыннарга чагыдып бээр...
Англы, тыва, орус дылда
Арыг хөөрөп, чугаалап бээр
“Кадын” сеткүүл кайгамчык-ла
Катап-катап номчааш пакпес.
Почтачыдан атырарга,
Боду шупту тайылбырлап бээр.

Чартык чылда чагыдылга ертээ: “Эне сөзү” — 56, “Кадын” — 25, “Слово матери” — 12 рубль

МАШИНАНЫ САДЫП АЛЫҢАР

“Шын” солуннун редакциязы
1995 чылда үндүрген **“УАЗ-31512-10”**
маркалыг машинаны дарып садып түр
Ертээ-дугурулуга езуугар
Машинаны садып алырынче далажынар.
Харылзажыр телефону 3-41-16

ТР-нин “Тыва харылзаа информ” күрүне бүдүрүлгези сонгудла мурнунун кампаниязынын үезинде

АГИТАЦИЯ ЧОРУДАР ТУСКАЙ РАДИОЛУГ МАШИНАНЫ

ачыладыр турар
Ону чин өртек-биле ачыладыр
Телефоннары: 3-15-92, 3-36-20

ДЫҢНАДЫГ

“Тыва харылзаа информ” күрүне бүдүрүлгези 1999 чылда электри харылзаазының ачы-дузанын көргүзеринин балдылаан

ЛИМИТТЕРИН

10 хонук хуусаа иштинде
киирерин Кызыл хоорайда республика болгаш хоорай бюджеттеринден акшаландырып турар бүгү организацияларга дыннадыг тур.
Лимит кирибээз организацияларны электри харылзаазының АЧЫ-ДУЗА ЧЕДИРИЛГЕЗИНГЕ кирибес

“Шын” солунну дамчыштыр

Бистин эргим ачавыс Чудур Бойдучев Ооржакты сөөлгү орукке үдежи, бистин кажыдалывысты денге үлешкен база моральдыг, материалдыг дузазын көргүскен Кызыл-Мажалыктын этт комбинатын “Хербис” АН-нин, ТР-нин Арат ажыл-айл ассоциациязынын, ТР-нин Мал эмнедгезинин департаментинин, Кызылдын № 2 ортумак школазынын коллективтеринге, эш-өөрлериниске, ырак-чооктан келген төрелдериниске, ачавыстын чангыс классчыларынга сеткиливистин ханызыдан четтиргенивисти илеретпишаан, черге чедир мөгөйдвис

Кадайы Татьяна Төреевна, уруглары.

ОГОРОДЧУЛАРГА БОЛГАШ САДЧЫЛАРГА

РАССАДА

Чырык болгаш чылыг черге өстүрген өзүм (рассада) агылдыр-ногаан өнүгү сывы чинге, бүрүлү аразы ырак, чамдыгга узааш эгилди бады келген даа боор. Кол-ла чүве — чырык. Ындыг өзүм (рассада) черге тарып каарга дыка үр ижикпес, соокка доңуучал, хүнге бүрүлүлү агарып аарып Байштагы чемши бээр чечектери чедир өспөйиң дөзүндөн одурулуп болур. Ынчангаш соңга че-дишпестээнде ийи катт кылдыр ыштар биле сонга-нын ортузунга база бир пол-каны кылдыр Чырыктан ырак турган үнүштөр орта өзөр эвес. Чылыгга ынак үнүштөр и апрельде ийи катт соңга полказынга салгаш, соокка шыдамыктары ачы хүннерде ыжык черлерге үндүрүп болур.

Чедимче бар болза, ого-родка адавас, рассада та-рыыр, кажалаанчак сержи-гешти кылып алыр. Оон хү-гээр талазы черин деңгели хире чавыс, сонгу талазы бе-дик боор. Ханаларын манза-биле ийи катт кылгаш, орту-зунче хирээнди азы довурак уруп чылгылаар. Кырын шил-биле дуглаар. Материал чет-чир болза, бедик рассадин (сержигеш) кылып алыр. Оон чүгүле сонгу талазын ка-ра-саазын-биле (руберион) дуглааш, ханазын шил-биле, кырын шил азы пленка-биле дуглап ап болур. Кыжын пленканы ап кааптар. Соокта пленка доңуп, хат хадырга орлуп каар болгай.

ПОМИДОР

Шыгмып белеткеп каан үрезинин март айда тарыр. Эрткен чылгы огурец тараан чалдан иринди апарган хөр-зүнүн хааржакка ургаш, бир болза, хүл холааш, ниг суг-биле суггар. Үрезинин ханды-рын 1-1.5 см. аразын

2-2.5 см ырадыр тарыр. Тараан соонда чылыг суг-би-ле суггаргаш, кырын шил бу-зуу-биле дуглааш, чылыг чер-ге батарея, печка кыдынга сандай салгаш тургузар. Дуг-лап каан үрезин 5-10 хо-нуктан үнүп келир. Үнүп эге-лей бээрге, хааржакты чырык сонгага салып Шилин ажит пайн дуглагып тургузар. Чаа үнүп турда, анаа чылыг херек Шилин шуптузу үнмээнде ап кааптар болза, помидор үнүжү ден эвес, баштай үнгени узап, үн-мээнеринин өзүмү озалдар. Кажан помидор бүрүзү шил-ге дээп, узай бээрге шилин ап кааптар. Апрель төн чүдүлдер помидор рассада-лары элээр өзүп, кажан үре-зин хавымындан чазылган, эц баштай көстүп келир ийи эгеш бүрүнү санавааска, оларын бедиринден чаң-гыстап үнүп келир салбак-талчак баштыг 2-3 хире езу-луг бүрүзү үнүп келгешче, рассадамы өске хааржакка аразын ырадыр чара олуртур. Ынчан кылырын мурнун-да экидир суггарып алыр. Өл довурак тудушка болгаш үнүштүн дазылы белен ча-нагашталбас. Чичге бистиг ий-жек, азы чарты-биле рас-садамын дөрт талазындан хөр-зүнү чара идиң, үлеш-тиргеш, чаа хааржакка шы-даттынар шаанче чадалан-дырбайн, адаккы езулуг бү-рүзүңге чедир, хандыр олур-тур. Ынчан оон сывы шоолуг узаваас боор.

Май айдан эгелеп, чылыг хүннерде рассадамы даш-тыгаа 30-40 минута хире ыжык черге үндүрүп дадык-тырар. Казт бичириңа хүн талазы сонганы кезек када ажыдып, рассадалыг хаар-жактын бир ужуш ушта салып турарга база ажырбас. Ап-рель айда кышкы сонганын (хүн талакы) 2-ги кабын

адырып кааптар болза ажыр-бас. Чамдык улус чылыг-да-да 2-ги рамазын адырбаан, ол хирезинде рассадалыг хааржакан ында салып алган оор-даа боор. Май айда чы-лыг хүннерде дүште помидор рассадамын даштыгаа элээр. 2-3 шак чедир тургузуп болур. Июнь эгезинде чылыг дү-нелерде ыжык черге, ба-жынче кирибейн, даштыгаа хондуруп болур. Үрезинерден эгелеп дадыктырып каан рас-сада улуг эвес соокта ажыр-бас. Бир чылын дачага даштыгаа хүнээз рассадамы кежээ кирип тургаш, бир хааржакты кирирени уткан бис. Эртен туруп келгеш көө-рүвүске, бир хааржак рассада чаржан апарган турган. Ам канчаар, харын-даа өске хаар-жактарын кирип алган-дыр бис дээш шоолуг тооваан бис. 9 шак үезинде, демги даш-тыгаа хонган рассада доо-зазы, ийленип барып ушкан. Донганы шын-дыр деп бо-дааш, өске ажыл кылып чо-руп турган мен. Дүшү эртип чорда канчангаш-ла көрүптер дээримге, демги ушкан поми-дорларын шупту катап туруп келген болган. Кожалары бе-дик оон көргөш, кайгап, эл-депинген-дир мен. Оон бээр-ле үрезини-даа, рассадамы даа дадыктырар апарган мен. Ындыг ийи таварылга (по-мидор рассадазы биле редис) сооктан шыдаан-даа болза, өске үелерде соок расса-дынкке эртежиң тарааш, черге эртежиң олурткаш, поми-дорну доңуруп, өлүрүп-даа турган мен. Ынчангаш соок хүннерде рассадамы чылыг черге, оола верандага кирип ап турганы келилг. Помидорну июнь айнын 10-нун соонда черге олуртур. Ынчан соок келбес, бүүрүлгид Далажып, эрте тараан ажык чок ийин.

Оон ынай үрезиниң чеже-даа дадыктырып тургаш та-раан болза, рассадамы ийи катт сонга караанга тургузуп, хүнге, агаарга дадыктырбаска катап база хээрэк апаар. Шы-нарын чидирер. Серин болгаш довураа ба-гай черге өстүрген рассада-нын өзүлдөз орайтаар. Чай-ын август төнчүзүңге чедир бышпайн, сыпка ногаан хе-вээр турар. Базарда садып турар чамдык помидор расса-даларын көөргө, апрельди төнчүлүдөр озаллап тараан, ынчалза-даа чылыг черге сер-гек өскөн боор. Даштыгаа да-дыктырбааны илден. Өңү агылдыр-ногаан, ындыг расса-даларын садып орган ээлери мактап, эрте быжар болгаш чодалк сытып, узап өспөзү помидор-дур, садып алынар деп мактап оорлар. Ындыг рассадамы садып алгаш, та-рып алырга, олар сыпка бы-жып четтикпес. Ногаан хе-вээр турда, соок хүннер эге-лей бээр.

Помидор рассадазы чырык-ка, чылыгга ынак чүве бол-ганда, чамдык эрте тараан по-мидорлар ындыг черге өзүп тургаш, чечектелип, харын-даа бичириң болгаш помидор-жаштарлыг-даа апаар. Ба-жынга ынчаар өскөн помидор-ларын баштайгы чечектери шоолуг-ла борбакташпайн дү-жүп каарлар. Помидор сал-гыга эки доозуналыр чүве болгонда, ону бажыга доо-зуналдырып, чечээ дүжүр-бенин аргазы-биле рассада сывын оожум соктап турза-даа, шоолуг дузалавас. Мен бодаларымга, анаа салгың, чырык чедишпеске чечээ дү-жер. Чеже-даа ийи-чангыс че-чектен тарыр мурнунда по-мидор борбакташпай келген болза, оон ийи дугаар че-чектелир салбаа аажок оза-лаар боор чүве. Даштыгаа, ту-рум черинге 1-2 помидорлуг сып биле чечээ частырынын

мурнунда тарып олурткан сып, баштайгызындан элбек дүжүттүг боор. Помидор рас-садазынын тарыыр үези — оон чечээни бирлел, ийилеп частып эгелеп чорда, черге тарырга эне-таарымчалыг Ынчан оон чечээ дүшпес шупту борбактажыр.

Кажан турум черинге рас-садамы тараан соонда, база ажаалда херек Чүгүле суг гарылга-биле кызыгаарлат-тынар болза, оон өөдөлдүг жүт-алдыммас. Сугтарып тур-да оон довураа кадыг, ды-гылчап апаар. Ынчан оон до-вураан кандыг-бир шин ба-тыг чүве-биле чымчадып, үл-дүрертир.

Помидор сывы-биле бү-рүзүнүң бедиринден үнүп келир хөй будукчугаштарын (пасыноктарны) бичик төжек арттыргаш, узуткаар. Кол сыпка ийи хире немей үнгөн баштайгы адырларын арт-тыргаш, сөөлүзүлдер үнге-нерин узуткаар. Сөөлүг үеде көстүп келген “Тарасенко” деп сорттар бар. Оларнын бир салбанга-ла эмн ээрти хөй чечектер частыр. Оон соонда ол чечектерге хөй сан-гыг бичириң помидорлар бор-бактажыр. Ынчангаш бо сортка 2 хире сып четчир. Орай күске чедир хөй саныг чечектери борбактажып келир-даа болза, оларга быжар үе чедишпес. Үнүштүн дазылы чангыс-ла болгай. Ындыг болгонда, оон чөмгөрер шаа база өйүндө, дазылдын хире шаанче. Бир эвес чай дүрүзү узун болза, ажырбас-ла ыйнаан. Ындыг хөй саныг чечектерин борбакташкан помидорлары чангыс аай эвес өзүмнүг Чамдык мурнай бор-бактажып, улгадып турда, чамдыкы чаа-ла борбак-тажып турар, а бир чамдыкы быжар чокушлай-даа берген боор. Шап ындыг быжар

КИДИСТЕР:

Нийтилед-политиктиг кидис — 3-39-15
Медээлер албаны — 3-34-98
Бухгалтерия — 3-41-23.

Солун медээ-даа үш кат ап үнүр
Хемчээли 2 парламал ама
Тиражы 5620
Чатыг № 25

АГАР САНЬБЫС. № 4070381040000010000 КБ “Тыва-кредит” ИНН — 1701008465, корр. сч. 30101810600000000729 БИК 049304729
Солун Россия Федерациязынын Парлала бол